کـــــورد لـــــەنێوان ئـــــــەدەب و مێژوودا...

ئا/ پێشڕەو عەبدوڵ

* ئەو کـاتەی هـەمـوو کـارێکی باش تـۆمـار دەکـەین و هـەمـوو کـــارێکی خـــراپیش کـــە کـــردوومـــانە لـەیاد دەکـــەین، ئـەوا بیرەوەرییەکانی خۆمان تۆمار کرد.

ئیفلین ووت

* بیرەوەرییەکان، ئامرازێکە ناوێرێت راستییەکان بە ئەوانی دیکە بڵێت.

فیلیپ گودیللا

* کتێبە راستەقینەکان کیژی چەنەبازی رۆژانەو شەوانەنین، بەڵکو کیژی تاریکی و بێ دەنگین.

مارسیل بروست

هەر لە بەراییەوە دوو هێز گەلی نووسین زۆر بە گەورەیی لەدایک بوون، کە بوونەتە دوو ڕێگەی گەورە لە بەردەم مرۆڤایەتیدا.

یەکەمیان مێژوو و دووەمیشیان ئەدەبە، کە هەردووکیان تەژین بە ئەزموونی مرۆ وە ئەم دوو ڕێگەیە لە نووسین، زۆر ئەزموونیان لەناوخۆیاندا، جەم کردووە، زۆربەی نووسینەکانی دنیا، گەلێک جار ناچارکراون، کە دەبێت سەر بەیەکێک لەم دوو وێزگەیەبن، کە ئەویش مێژوو و ئەدەبە.. ئەم نووسینە هەوڵێکی گچکەیە بۆ قوتاربوون لەو دوو هێزە، دروستکردنی ماڵێکە جیا لە هەردووکیان (ئەدەب–مێژوو). ئاماژەکردنە بۆ دەرکردنی کۆمەڵێک شت لە مێژووداو دواتر ئاشت بوونەوەیان لەنێو ئەدەبدا.

ڕاچڵەکینێکە بۆ دەربازبوون لە هەریەک لەو دوو هێزە، هەوڵێکە بۆ ئەوەی سەربە هەردووکیان بێت و لە هەمان باریشدا سەر بە هیچیان نەبێت. سەربە مێژوو بێت و بەوەی باسی مێژوو دەکات و سەر بە ئەدەب بەوەی باسی ئەمیش دەکات هاوکات هەوڵە بۆ ئەوەی نەکەوێتە نێو گەمەی هیچ کام لە مێژوو، ئەدەبەوە دیارە دنیایەک نووسینی دیکەش هەن وەک فەلسەفە، زانست... هتد، بەڵام قسەکردنی من، قسەکردنێکە پڕە لە ئیزدواجیەت و بە دیوێکی تردا پڕە لە بێ لایەنی، ئەم نووسینە دەیەوێت کۆلاجێک دروست بکات لە هەریەک مێژوو، ئەدەب، دەیەوێت وێنەیەک دروست بکات، کە نەهی دەستی مێژوونووسێک بێت و نە تێکستی قەڵەمی ئەدیبێک دەیەوێت دەقێک بێت خۆی لە هەردووکیاندا حازر بکات و دواتریش لە هیچیاندا، بەرجەستە نەبێت، هەمیشە خەمی خۆحازرکردنی هەبێت لەنێو خانووە قوراوییەکانی مێژوودا و ئاپارتمانە شووشەییەکانی ئەدەبدا، لەم سەروبەندەدا دیاری کردنی کورد، کاتێک لەنێو یەکیاندا هەمیشە نامۆیە بەتامەزۆرییەوە لە دەرگای یەکیان دەدات، بەڵام بەوپەڕی بێزارییەوە دەردەکرێ و بە شەرم و دڵشکاوییەکی زۆرەوە لە ماڵێکی تردا دەبێتە ئەندام. زەمانێکی زۆر لە یەکیاندا ون

دەبێت و، بێ ئاگا لە خۆی لەنێو ئەوی دیکەدا، دەنگەکانی خۆی بیستۆتەوە، لێرەدا دەکرێ بپرسین: بۆچی مێژوو وەک ماڵێک کوردی نەکردۆتە نەوەی خۆی؟ بۆچی کورد لەمێژوودا نادیارە؟ ئایا مێژوو دەریکردووە یان کورد خۆی نەیتوانیوە بێتە نێو مێژووەوە؟ بۆچی ئەوەندەی کورد رابردووی لەنێو ئەدەبدا هەیە ئەوەندە لە مێژوودا نیەتی؟ بۆچی ئەدەب هەمیشە کوردی ئاشت کردۆتەوە؟ ئایا ئەمە دەسەڵاتی مێژوو بووە وا لە ئەدەب دەکات یاخود دەسەڵاتی ئەدەب خۆیەتی کەمناڵە فڕێدراوەکانی مێژوو بگرێتە خۆی؟ بۆ هەمیشە کورد لەبەر پەنجەرەکانی مێژوودا نەبینراوە؟ دەرگاکانی مێژوو بۆ بەدەستی کورد خۆی نەکراوەتەوە؟ ئایا کورد توانیویەتی خۆی بنووسێتەوە؟ ئایا کورد خۆی نەیویستووە مێژوو، رابردووی بنووسێتەوە؟ تا چەند کورد لە حاڵەتی ئاگاییدا لەناو مێژوودا هەستی بە حزووری خۆی کردووە؟ ئەمانەو دنیایەک پرسیاری دی، کە مەبەستی ئەم نووسینەیە، رۆژانە لەدایک دەبن و لەناو دەچن، لێرەوە هەوڵی ئەم نووسینە جۆرێکە لە گەڕان بەشوێن ئەم پرسیارانەدا بە ئاگا لەوەی رەنگە ئەم پرسیارانە نەمان بەنەوە سەر حەقیقەت و دەلیل نەبن بۆ دنیایەک کە لەنێو راستیدایە، رەنگە خۆی شاردنەوەی کۆمەڵە پرسیارێکی دیکەبن کە ئەوانە خۆیان پرسیاری سەرەکیبن، کە گومانیان دواتر لەنێو حەقیقەتدا بەرجەستە ببێت، چونکە گەر حەقیقەتێک لە گومانەوە نەهاتبێ بەتاڵە. خۆئەگەر گومانێکیش بە حەقیقەت نەیەتە کۆتا سەرەتایەکی بۆشە. هەر لێرەشەوە پرسیارەکان ئەوەندەی گومانیان لەخۆ گرتووە بەرامبەر بەحزووری کورد لە ئەدەب و مێژوودا، ئەوەندە هەوڵ نییە بۆ چەق بەستوویی کورد لەنێو یەکیاندا، واتە کاتێک لەنێو دنیایەک گومانا بیردەکەیتەوە بەوەی رابردووی کورد، رابردوویەکی گوماناوییە، هەمیشە پرسیار و وەڵامیش لەنێو ئەو فەزا گوماناوییەدا، سەر دەردێنن و درێژ دەبنەوە، پێدەچێ ئەم نووسینە ئەوەندەی دروستکردنی پرسیاربێت، ئەوەندەی هەوڵی وەڵام دانەوە نەبێت، و پێدەچێ ئەم پرسیارانە بۆ خۆیان پلەیەک بن بۆ گەیشتن بە دنیایەک پرسیاری دیکە، بەوەی بە

پرسیار خۆی دروستبکات و بە پرسیاریش بێتە کۆتا.

مێژوو هەمیشەماڵێک بووە بۆ شانازی پیاوە(١) گەورەو سیاسییە گەورەکانی دنیا، تاکە ماڵێک کە هەمیشە لە خەمی گەورەیی شۆڕشگێرە گەورەکاندا بووە، مێژوو بووە، لەم خاڵەدا مرۆی بچووک جێی نەبۆتەوە، ئەوانەی لە بچووکترین کوخدا ژیاون ئەم ماڵە گەورەیە ونی کردوون و کەسیش سۆراخیان نازانێ، فیرعەونەکان کاتێک هەرەمەکان دروست دەکەن، ئەوەندەی هێشتنەوەی گەورەیی خۆیانە لە مێژوودا، ئەوەندە خۆ ئامادەکردنیان نییە بۆ رۆژی پەسلان. پیاوە گەورەکان زۆر عاشقی وێنەکانی خۆیان بوون لەناو مێژوودا. (سەدام حسێن) کاتێک ناوی خۆی تۆمار دەکات لەسەر خشت و بلۆکی مزگەوت و ئاپارتمانەکان، خەمی ئەو خەمی هێشتنەوەی خۆیەتی لەناو زەمەنێکی دیکەدا، کە زەمەنی ئەو نییە، (زینەفۆن) کاتێک لە شەڕ و کوشتار دێتەوە کە ئیدی هەست دەکات پیر بووەو پەنجەکانی شمشێر ناگرن، دەترسێ لەوەی، وێنەی گەورەیی خۆی بچووک بێتەوە، دێت و ژیانی خۆی دەنووسێتەوە تا دواجار لە ماڵێکا خۆی بدۆزێتەوە کە ناوی مێژووە، مێژوو ئەوەندەی هەوڵی کۆنکرێت کردنی شتە گەورەکانە، ئەوەندە خۆی لەسەر شتە بچووکەکان بنیات نانێ، هەر بۆیە هەمیشە لە مێژووی میسری کۆندا، ئەوەندەی باسی فیرعەونەکان دەکرێ باسی بابایەکی کرێکار ناکرێ کە بەشان و ئارەقەی ئەوان هەرەمەکان دروست بوون لێرەوە دەزانین کە مرۆڤ بێجگە لەماڵی خۆی ئەم جارە ماڵێک دروست دەکات کە مێژووە، ئیدی مێژوو هەموو رابردوویەک نانووسێتەوە، ورد نییە لە تۆمارکردنی وێنەکانی رابردوو.

چاوی ئەو بەس شتە گەورەکان دەبینێ ئەو نایەت بەدیار مەرگی کرێکارێکەوە بووەستێ یاخود وەرینی گوڵێک خەمگینی بکات ئەو هەمیشە چاوی شمشێری پیاوە گەورەکانی دیوە، مەرگی پیاوە گەورەکان خەمگینی دەکات، ئیدی خەڵکانێک هەن هەمیشە لە غیابی ئەم ماڵەدا دەژین خەڵکانێک کە شۆڕش و پیشەسازییە گەورەکان

لەسەرشانی ئەوان بنیات نراون و ون دەبن و بە ڕێکەوتیش لە یادەوەری بابایەکدا باس ناکرێن لێرەوە مێژوو تەسلیمی شوناسێک دەبێت کە قەبری شتە گەورەکانە. فارس و تورک و عەرەب کاتێک دەگەنە تروپکی دەستەڵاتی خۆیان، ئیدی مێژوو بەبێ لێپرسینەوە ڕێیان دەدات، تا لەناو دێڕەکانی ئەو دابخەون، بۆ ئەوەی زیندوو ببنەوە لە زهنی ئەوانەی دواتر دێن و دەیخوێننەوە. لێرەوەیە کورد بە هەموو بچوکی خۆیەوە دەچێتە بەرقاپی مێژوو، و هاوار دەکات، بەڵام مێژوو نایبینێت و دەنگی نابیستێ، کورد هەمیشە بەدبەخت بووە، لە هەڤبەر مێژوودا، چونکە مێژوو نەبۆتەماڵێک بۆ کورد، تا دواجار دڵنیابێت لە بوونی خۆی، هەربۆیە هەمیشە بەبێ ئومێدییەکی گەورەوە کورد باسی مێژووی کردوە، ئەو کاتەش لەسەر خوانی مێژوو کورد حزوری هەبووبێت هەمیشە خۆی نەبووە، ئەوەندەی داوەتی گەلانی تر بووە، کە لەپێناو بەرژەوەندییەکانی خۆیاندا، وەک میوانێکی ناوەختە قبووڵیان کردووە، خۆ کاتێکیش کورد وەک هێزێ: یاخود لە چوارچێوەی دەسەڵاتێکی گەورەدا دەرکەوتووە، قەت ڕۆژێک نەپەرژاوەتە سەر ئەوەی خەون بەمەوە ببینێ کە لەمێژوودا خۆی تۆمار بکات، کورد لە زۆربەی ساتەوەختەکانی ئامادەگیدا لەمێژوودا، قەد ئاگا نەبووە بەخۆی ئەوەندەی بە ڕێکەوت لە یادەوەری بابایەکی بیانیدا باس کراوە، هەر بۆیە کورد نامۆیە بە رابردووی خۆی هەمیشە لەسەر ئەگەرو گومان بەنێو یادەوەری خۆیدا گوزەر دەکات، هەمیشە دڵنیا نییە لە نەسەبی خۆی.

مێژوو زۆر کەم بۆتە باڵکۆنی میللەتە بچووکەکان، میللەتە بچووکەکانیش کە لەناو مێژوودابوون ئەم پرۆسەی حازربوونەیان هەمیشە بەغیابی خۆیان بووە، مێژووی یۆنان کاتێک خۆی دەنووسێتەوە، ئەوەندەی گەورەیی دەسەڵاتی یۆنان وا دەکات مێژوو بنووسێتەوە، ئەوەندە بچووکی مێژوو خۆی نییە، و کاتێک ڕۆما یۆنان داگیردەکات، سەیر دەکات حوکمی شمشێر بەقەد هێندە بەزەبرەکە لەبەرچاوی خەڵکیدایە، خۆ گەر شمشێر نەما ئەوکات ترسی شمشێر بەدەستیش نامێنێ،

هەربۆیە رۆما دەکەوێتە ژێر کاریگەری یۆنانەوە، لە کاتێکدا یۆنانیەکان داگیر کراون، چونکە رۆمیەکان هەستیان بەمە کرد، کە زیندوو بوونەوەیان لەناو هێزی سەربازیدا کورت خایەنە، ئەوەی وا دەکات لە دەرەوەی زەمەن و شوێنەکانا، دوور لە زەمەن و شوێنی خۆت زیندوو بیت مێژووە، هەربۆیە سەرسام و کاریگەربوون بە فکری یۆنان و کەوتنە لاسایی کردنەوەی یۆنانیەکان، پاشانیش لەسەردەمی رێنیسانسدا، کاتێک هەموو گەلانی دنیا، تواوبوونەوە لەناو زەنگی کلێساو پیرۆزی پاپادا، کە زانیان، مێژوو، بە تەنیا کلێسایەو قارەمانەکانی مێژووش قەشەو پاپاو رەبەنەکانن، هەربۆیە یەکەمین کارێک کە میللەتان لە رێنیسانسدا کردیان، گەڕانەوەبوو، بۆ زمانی ئەسڵی خۆیان سەروەرییەکانی خۆیان تۆمار بکەن لێرەوە دەکرێ بڵێین، میللەتە گەورەکان زیاتر لە میللەتە بچووکەکان چانسی حازربوونیان هەبووە لەناو مێژوودا، دواتر پیاوە گەورەکان شادێڕی مێژووبوون و پیاوە بچووکەکانیش هەمیشە فاریزەو داش بوون.

پێشتر زانیمان کۆمەڵە کەسانێک هەبوون،(٢) بە بچووکی خۆیانەوە نەیان توانیوە بچنە نێو ماڵی مێژووەوە ئیدی لەبەردەم مێژوودا بەوەی نەبینراون، لەگەڵ ئەوەشدا لەدەقیق نەبینینی مێژووشەوە، دنیایەک شت لەبیرکراون و شاردراونەتەوە، بەڵام لەبەرامبەر ئەمەدا ماڵێکی دیکە هەبووە کە پێچەوانەی مێژوو ئیشی کردووە، کە ئەویش ئەدەبە، کە دەتوانینت بڵێین خوانی پیاوە هەژار و بچووکەکانی دنیابووە، هەتیوخانەیەک بووە، بۆ ئەوانەی مێژوو باوە کوشتەیان بووە خوانێک بووە بۆ برسی و رووت و رەجاڵەکان، ئەگەر مێژوو بەوەوە شانازی بکات کە شتە گەورەکان لە ناو ئەودان، ئەوا ئەدەب شانازی بە گیانە بچووک و ماندووەکانەوە دەکات، ئەدەب خاوەنی هیچ کۆت و رێسایەک نییە، تا دەرگا لە هەندێک دابخات و بەڕووی شتانگەلێکی تردا هەمیشە قاپی کراوەبێت، لەکاتێکدا مێژوو هەمیشە پێوەری هەبوون بۆ تۆمارکردنی شتەکان.

وە ئەگەر نەسەب و رەچەڵەک و....هتد. لەمێژوودا کاریگەرییان هەبێت، ئەوا لە ئەدەبدا هەبوو ئەمانە بە ئەندازەی پووشێکێک سەنگ و قورساییان نییە. هەربۆیە ئەدەب هەمیشە شوێنی پێکەوە ژیان و، شوێنی رەنگا و رەنگی و یەکتر قبوڵ کردن بووە، وە هەمیشە کارەساتە بچووکەکان پیاوە بچووکەکان مەرگە بچووکەکان، لەبەردەم ئەگەری ئەوەدابوون، کە لەناو ئەدەبدا وەک گەورەترین کارەسات و گەورەترین پیاوی دنیا هاتوونەتە ئەژمار و ئەوانەی لەمێژوودا خۆیان ون کردووە، دواتر لە ئەدەبدا خۆیان دۆزیوەتەوە شاعیرەکان، هەموو ئەو کەسە بچووکانە بوون کە مێژوو نەیدیون، بەڵام لە ئەدەبدا، دەبنە پێشڕەوو سەر پشک وەک رامبۆ، بۆ دلێر.. هتد عومەر خەیام لە مێژوودا کەسێکە کە هیچ شوناسێکی نییە، و مێژوو قەدرێ بەخۆی نادات عومەری خەیام و ناپلیۆن لەپاڵ یەکدا ببینێت ئەوەندەی مێژوو جەنگیزخان دەبینێت ئەوەندە، نالی نابینێت، بۆیە دواتر نالی لە ماڵێکا پەروەردە دەبێت کە ئەویش ئەدەبە، ئەدەب دواهەمین مەنزڵگای کەسە شەرمنەکانی دنیایە مێژوو تا نزیکەی سەدەی (٢٠) بەدوای شتە گەورەکانا گەڕاوەو شتە بچووکەکانی فەرامۆش کردووە، بەڵام وەنەبێ خەڵکانێک بە ئاگانەبووبن لە کوێری چاوێکی مێژوو، هەربۆیە ماڵێکیان بۆ خۆیان دروست کردووە کە ئەویش ئەدەب بووە، وەنەبێ ئەدەب پیاوە گەورەکانی فەرامۆش کردبێ، ئەو هیچ کاتێک لێپرسینەوەی نەبووە، لەکاتێکدا مێژوو بە تەنیا بەخەم شتە گەورەکانەوە بووە، لێرەوە کوردێک کە خۆی لە هیچ مێژوویێکا نەدیوەتەوە، کە هیچ دەستێک ئەوەی رانەکێشاوە، خۆی بەدەستەکانی خۆی ماڵێکی وێک ناوە کە ئەدەبە، تا لەوێوە هاوار لە دنیا بکات و، بۆ ساتێک بەدیار سەدای خۆیەوە رابمێنێت، هەر بۆیە شعر زۆربەی رابردووی کوردی پێک هێناوە و کورد ئەوەندەی لە شعرا حزووری هەیە، ئەوەندە لە مێژوودا نیەتی، ئەدەب جوانترین و پەناگەترین ماڵ بووە کە کورد تیایدا هەستی بە بوونی خۆی کردبێت: بابا تاهیری هەمەدانی بچووکترین پیاوی سەردەمی خۆی بووە، مێژوو هیچ کاتێک رێی نەداوە لە

پەنجـەرەکـانی ئەوەوە باسی ئاسـمـان و زەوی بکات، بەڵام ئەدەب دواتر (شـعـر) گەورەترین بڵندگۆی ئەو بووە، تا دەنگەکانی خۆی تیا دەرببڕێت، کاتێک کورد لە مـێـژوو دەرکـراوە، دواتر سکاڵای خـۆی لە ئەدەبدا دەربڕیوە، زۆرجـار ئەدەب خیانەتەکانی مێژووی باس کردووە، ئەگەر مێژوو خیانەتەکانی ژیان تۆمار بکات، بەوەی هەمیشە تەژی بووە بەخوێن رشتن، ئەوا ئەدەب زۆرجار خیانەتەکانی مێژوو تۆمار دەکات، بەوەی هەمیشە دنیایەک شت لەبیر دەکات، ئیدی کورد بە هەموو مەزڵومی و بچووکی خۆیەوە بە چ روویەک لە دەرگای مێژوو بدات، یاخود مێژوویەک بەو هەموو نا دەقیقییەی خۆیەوە لە کوێ میللەتێکی بچووکی وەک کوردی دیوە، بۆیە کورد دەبێت هەمیشە شەڕی ئەو رابردووە بکات و لێرەوە بە هەموو دنیا بڵێت، ئیدی من ئەو میللەتە گریاوە نیم کە مێژوو دەری کردم، و بڵێت ئەی مێژوونووسانی دنیا من هەر ئەو گەلەی جارانم و ئەمێستاش مێژوو بە قابیلی خۆم نازانم تابم نووسێتەوە، من ئێستا (کوردم) وەک خۆم، و هیچ رۆژهەڵات ناسێک منی نەدیوە وەک (خۆم).

بەوەدا کە مێژوو عاشقی هەموو شتە گەورەکانە،(٣) ئیدی لێرەوە پیاوە گەورەکان لەبەردەم جۆرێک لە دەسەڵاتی گێڕانەوەدا خۆیان دەبیننەوە. لەمێژوودا هەمیشە پیاوە گەورەکانی دنیا بەسەر رووداوەکانەوە حاکم بوون، دواجاریش براوەکان دەبنە نووسەری مێژوو و مێژوو قەد ئەو مافەی نەداوە بە پیاوە دۆڕاوەکانی جەنگ، یاخود بابایەکی بچووکی نێو ماڵێکی قوڕین نەبۆتە نووسەرەوەی مێژوو. مێژوو نووسەکانیش هەمیشە گیانی براوەو رۆحی گەورەییەکی بێ وێنە لەناو ناخیاندا نووستووە، تەیموری لەنگ کاتێک لە هەموو جەنگ و کوشتارگەکانی خۆیدا، سەردەکەوێت، کاتێک رووداوەکان دەبنە یادەوەری، هەست بەوە دەکات، ساتە گەورەییەکانی خۆی لەنێو ئەو جەنگانەدا دەبنە رابردوو، دواتر زەمەنێک دێت و یەکێکی تر و جەنگاوەرێکی دیکە دەبێتە پاڵەوان لە دواهەمین ساتەکانی ژیانی

خـۆیدا، ئیـدی لەپاڵ ترسی مـردنی خـۆیی و ناوو شـۆرەتی خـۆی، یادەوەری خـۆی دەنووسـێتـەوە کە دواتر دەبێتـە بەشێک لە مێژووی گەلانی سـەمـەرقـەند و بوخـاراو هـەمـوو ئەو گەلانەی کـە ئەو داگـیری کـردوون و لەژیاننامـەکەی خـۆیدا باسی لێـوە کردوون.

ئیدی لەوە دڵنیـابووە کە دەبێت مـێژوویەک بۆ خـۆی دروست بکات، تا ئەمـجارە لە ڕێگەی مێژووەوە جەربـەزەیی و ئازایەتی خۆی بە دنیا رابگەێنێت.

ئەم وێنەیە، لای (زەینەفۆن)یش هـەمـان شـێوەیە، کـە لەناو سـەرکەوتنـەکانی خـۆیدا باسـی دۆڕانی مـیللەتـە بچـووکـەکانی کـردووە، و هیچ کـاتێک دۆڕاوەکـان لە قـەهری دڕندەیی براوەکـاندا، نەیانتـوانیـوە ئەمـانـە تۆمـار بکەن و بیـخـەنـە خـانـەی لەیاد نەچوونەوەوە، چونکە نـەمـرکـردنی ئەم سـاتانـەی لەلای دۆڕاوەکـان جـارێکی تر خـولقـاندنەوەی مـەرگێکی تر و دۆڕانێکی ترە، کـاتێک شـەرەفخـانی بەتلیسی باسی مـێژووی کورد دەکات، ئەویش پیـاوێکی خـانەدان و پیـاوێکی ریزی گـەورەکان بووە و زۆربەی ژیانی لەنێو کۆشک و کتێب و مێزە شاهـەنشاکـاندا بەسـەر بردووە، لێرەوەیە گەر مێژوو ساتێک باسی میللەتە بچووکەکانیشی کردبێت هەمیشە لە زمـانی پیاوە گـەورەکـانەوە بووە، یاخـود بـەڕێکەوت لەیادەوەری پیـاوە گـەورەکـان ناویـان هـاتووە. ئەوەی گرنگە لێرەدا کورد هـەر لە کۆنـەوە هـەتا سـەدەی (١٩-٢٠)بەشـی هـەر دۆڕان و ڕووخـان بـووە، ئیـدی یادەوەری لای ئـەو دەبێـتـە مـاڵێکی شـپـرزە زیاتر نەک زیندووکـردنـەوەو کـۆکردنەوەی، و هـیچ گـەلێک ئامـادە نەبووە دۆڕان و ڕووخـانەکـانی خۆی دەماودەم بۆ نەوەکانی خۆی بگێڕێتەوە.

کـورد کـاتێک لە ئێسـتـادا باسی رابردووی خـۆی دەکـات، هـەمـیشـە لـەو لوتکانەدا دەوەستێت کە سـەربەرزی و سـەرکەوتنێکی بچووکی تیا فەراهـەم هێنراوە.

بۆیە کـورد چاوی هـەڵنایەت، بـەشکۆوە باسی یادەوەرییـەکی خـۆی نـەکـات، ئەوەش دۆڕان و شکسـتـەکـانی بـووە، گـەلانی دیکە، بەزیادەوە یاخـود بە ناتەواوی بـاسـیـان

کـردووە، وەک پەیمـانێک بەسـتـرابێت لەنێـوان کـورد و ئەوانـی تردا کـە کـورد سەرکەوتنەکان تۆمار بکات و ئەوانی دیش دۆڕان و شکستەکان.

لێـرەوە دەزانین کـە مـێـژوو گـەورەترین خـزمـەت بە جـەنگە گـەورەکـان و پیـاوە گەورەکان دەکات مێژوو خوێنی پیاوێکی بچووک نابینێت، بەڵام شـمشـێری دەسـتی هۆلاکۆیەک دەبینێ، ئەوەندەی مێژوو پیاوە دڕندەکانی خۆش ئەوێت، ئەوەندە مـەیلی بەلای پیـاوە هـەژارەکـانەوە نیـیـە، ئیـدی کـورد زۆر جـار هـەوڵی سـڕینـەوەی ئەو رابردووەی داوە نەوەک، ببێتە نێچیری و ئێسـتاش فەرامۆش بکات، لەکاتێکدا ئەمە خـاڵێکی وەرچەرخـانی گـەورەیە کـە رابردوو بکەیتـە خـاڵی دەرچوون، بـەڵام کـورد هەمیـشـە کردوویەتیـە خـاڵی وەسـتـان و لەبیـرچوونەوە، کورد ئەوەندەی کـارەسـاتە خـۆشـەکـانی خـۆی تۆخ کـردۆتەوە، ئـەوەندەش دۆڕانەکـانـی خـۆی کـاڵ کـردۆتەوە، لەکـاتێکدا خـوێندنـەوەی مـێـژوو بەدیوە ناشـرینەکـەیدا هـەمـیشـە خـوێندنـەوەیەکی عەقڵانی تر و درووستترە.

لەمـەدا کە مێژوو ئیدی شتە بچووکەکانی دنیاو(٤) پیاوە دۆڕاوەکانی وەدەرناوە، ئیـدی ئەدەب وەک مـاڵێکی بەوەفـا هـەمـیشـە شـوێنێک بووە، بۆ پیاوە دۆڕاوەکـان و مـیللەتە بچووکـەکان، ئەوەندەی ئەدەب دۆڕاوەکـان تیـایدا قـسـان دەکـەن، ئەوەندە ماوەی قسەکردن نییە بۆ براوەکان، (پوشکین) کاتێک هەموو پەنجەرەکانی بەڕوودا دادەخرێت و مێژوو نـایخوێنێتەوە، دەبێتە دۆڕاوترین پیـاوی مێژووی روسـیـا، وەلێ ئەدەب، دەیکاتە شـۆڕەسـوارێکی خۆی، و لەناو ئەدەبدا دەبێتـە پیـاوێک کـە زۆربەی جـار شـعـریش لـە قـەیراندا رزگـار دەکـات، (رامـبـۆ) هەمـیـشــە لەغـیـابی رووداوە گەورەکاندا ژیاوە، بەڵام ئەدەب دەبێتە خـەونی ئەو و دەبێتە مـاڵی ئەو، ماڵێک دوور لە جەنگ و خوێن و شمشێرا هاوکات بابا تاهیری هەمەدانی کاتێک بچووکترین پیاوی سـەردەمـەکـەی خـۆی بووە، کـاتێک بێـزار لەدنیـاو لە خـەڵک و لە سـەرکـردە ئیـدی زانیویەتی ئەسـتەمە باسی ئەو لەگەڵ سەرکردەیەکا بکرێت، ئەستەمـە گریانی ئەو بۆ

مەرگی پەپوولەیەک لەگەڵ پێکەنینی جەنگاوەرێک بۆ مردنی مرۆڤێ لە ماڵێکدا کۆببنەوە، ئیدی دواشت لەنێو ئەدەبدا ساتی جوانی و پاکی خۆی نەمر کردووە.

کورد وەک میللەتێکی دۆڕاو، وەک گەلێک کە لەدوای دواوەی هەموو گەلانی دنیاوە وەستاوە، لەڕێگەی ئەدەبەوە توانیویەتی یادەوەری و پاکی و ئازایەتی و دان پیانانی خۆی تۆمار بکات، مێژوو هیچ کاتێک نەبۆتە خوانێک کە کوردی تیا خانەخوێ بووبێت، بەڵام ئەدەب شوێنی شکانی سنوور و ماڵی دەستەجەمعی هەموو مرۆڤەکانی دنیابووە، ئەدەب شوێنی تەفسیری دەمووچاوە ناشرینەکان بووە بۆ جوانی دنیا، لە ئەدەبدا کۆیلەکان دەبنە میر و، میرەکانیش بێ ئاگا لەخۆیان دەبنە کۆیلە، ئەوەی لە مێژوودا روونادات، دواجار لە ئەدەبدا دەبێت روو بدات. میللەتێک کە لە مێژوودا دۆڕاوە زۆرجار لە ئەدەبدا براوە بووە.

ئەوەی لە مێژوو دەرکراوە، لە ئەدەبدا ئاشت کراوەتەوە، و گەر لە مێژوودا براوەکان قسان بکەن ئەوا دۆڕاوەکان لە ئەدەبدا هاوار دەکەن، کورد ئەوەندەی لە ئەدەبدا باسی دۆڕانەکانی خۆی کردووە، ئەوەندەش لەمێژوودا سەروەرییەکانی خۆی تۆمار کردووە، چەندە لەبەردەم شعرێکی رۆمانسی گریاوە، ئەوەندەش لەبەردەم مەرگی زوحاکێکا پێکەنیوە.

هەمیشە کورد لەناو ئەدەبدا زەردەخەنەی بەیان کردووە بەوەی لە گریانەکانی مێژووەوە هاتووە و هیچ کاتێک مێژوو وێنەکانی کارەساتە گریاوەکانی کوردی نەکێشاوە بەقەد گەورەیی کارەساتەکە خۆی، ئەوەندەی (دەربەندی پەپوولە) یاخود (گۆڕستانی چراکان) ئەنفال وێنە دەگرێت و باس دەکات، ئەوەندە مێژوونووسان ئەنفال ناکەنە بابەتی گێڕانەوەکانی خۆیان هەربۆیە ئەدیبانی کورد زیاتر رابردووی کوردیان تۆمار کردووە بەراورد بە مێژوونووسانی کوردی. ئەوەندەی ئەدیبانی کورد کارەساتە خوێناوییەکانی کوردیان گواستۆتەوە، مێژوونووسیان نەیان کردووە، کورد ئەوەندەی ئیعترافی لە ئەدەبدا کردووە. ئەوەندەش لە مێژوودا بێ دەنگ بووە گەر

مێژوو کوردی کردبێتە کائینێکی بێ دەنگ، ئەوا ئەدەبی کوردی کردۆتە کائینێکی قسەکەر. گەر مێژوو کوردی لەناو خۆیدا کوشتبێ، ئەوا ئەدەب زیندووی کردۆتەوە لە هەناوی خۆیدا، لێرەوە دەزانرێ کە مێژوو چەندە کوێر بووە، لەبەرامبەر کورداو ئەدەب چەند بینەر بووە بۆی، ئەوەی شعر بۆ کوردی کردووە قەت مێژوو نەیکردووە، ئەوەی مێژوو بۆ کوردی نەکردووە، دواتر شعر خۆی ئەو مافەی بەخۆی داوەو کردویەتی، هەر بۆیە شعر زۆرێک لە زەمەنەکانی لەناو خۆیدا هەڵگرتووە لە کاتێکدا مێژوو زۆر زەمەنی لەناوی خۆیدا بزر کردووە.

مێژوو زۆر جار شاهیدێکینابینا بووە، (٥) دەرهەق بە کورد و گەلێک میللەتانی دیکە بێ ئاگا لە حەقیقەتی ڕووداوەکان، بە درۆ شایەدی داوە لەسەر ئازایەتی یاخود ترسنۆکی گەلێک، زۆر جار مێژوو بێ دەنگ کراوە بەوەی نەیان هێشتووە خۆی قسان بکات، ئەوەندەی میللەتە گەورەکان یاخود گەلە زەبەلاحەکان وایان لە مێژوو کردووە، یاخود ناچاریان کردووە کە شایەدی درۆ بدات بەدبەختی کورد لەوەدا بووە، کە مێژوو نەیدیوە وەک گەلێکی جیاو سەربەخۆ و بە پاشکۆ یاخود بەشێکی بچووکی میللەتێکی دیکە سەیرکراوە، کورد ئیدی لە زەمەنێکا دەبێتە عەرەب و فارس و تورک.

لێرەدا پرسیارێک دێتەپێش ئایا ئەم گەلانە لە هۆگری خۆیان بووە، بۆ کورد تا بیکەنە پارچەیەک لە گیانی خۆیان؟ حەتمەن نەخێر! کاتێک کورد دەکەنە بەشێک لە جەستەی خۆیان ئەوەندەی مەبەستیان توانەوەی کورد بووە لەناو خۆیاندا، ئەوەندە خۆشەویستی ئەوان نییە تا کوردیش بکەنە هاوبەش لە لەزەتەکانی خۆیان، کردوویانەتە بەشێک لەخۆیان نەک کورد ڕۆژێک داوای مێژوویەکی سەربەخۆ و جوگرافیایەکی سەربەخۆی خۆی بکات.

ئەم تێزە بۆ ئێستاش هەمان شتە، بەوەی کوردستان دەکەنە نێو چوارچێوەی عێراقێکی یەکگرتووەوە، عەرەب لەبەر ئەوە نییە کە برایانە لەگەڵ کوردا لەناو عێراقدا بژی، بەڵکو لەبەر ئەوەیە کورد لەناو بۆتەی خۆیدا بتوێنێتەوە، و کە ڕۆژێک

عێراق شکستی هێنا کوردیش شکست بێنێ و خۆ کە سەرکەوتیش ئەوا هیچ شانازییەک بۆ کورد نییە، پێکەنین لەوەدایە ئەوەندەی سیاسییەکانی کورد بە تەنگ ئەم تێزەوەن، ئەوەندە عەرەبەکان بە تەنگ ئەمەوە نین و گەلانی دنیا کاتێک لەگەڵ کوردا دەکەونە شەڕەوە، دەیکەنە دەرەوە لە جەستەی خۆیان و بەکافر و جنۆکەو... هتد ناوی دەبەن، بەڵام کاتێکیش دەزانن کورد زمانێک دەدۆزێتەوەو هاوار لە دنیا دەکات ئیدی دەیکەنە براو شەریک و دواجاریش بەشێک لە جەستەی خۆیان. هەر بۆیە کورد هەمیشە دنیایەک گومانی لە بوونی خۆی هەیە، دنیایەک پرسیار ئاراستەی رابردووی خۆی دەکات و ناگاتە هیچ، نەسەب دەبێتە جێگەی پرسیاری ئەوو دواتر لەبەردەم پەنجەرەیەکا خۆی دەبینێتەوە، کە تەڵخە بەتەم و هاڵاوو خوێن. ئەو لەحزانەی کورد لەناو مێژوودا دەرکەوتووە، زۆربەی ئەو ساتانەی کە یاخی بووە لە گیانی یەک جەستەیی خۆیی و گەلانی دیکە، ئەم لەحزانەش هێندە کەمن کە ئیدی نەبنە شاهیدی ئەوەی کورد لە مێژوودا هەیە لە هەموو زەمەنە جیاجیاکاندا، هەر بۆیە سەیر دەکەیت لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکی تر یاخود لە دەساڵێکەوە بۆ دە ساڵێکی دیکە کورد لە مێژوودا ون دەبێت و لە زەمەنێکی دیکەدا سەر هەڵدەدات. بە ئاگا لەوەی کورد هەمیشە پێکەنینی دوژمنان فریوی داوە هەرکاتێک دەستێکی بۆ درێژ کرابێ بۆ پێکەوە ژیان ئەو هەردوو دەستی رام کردوون بۆ تێکەڵکردنی جەستەی خۆی لەگەڵ جەستەی گەلانی تردا. (میرە کوردەکان) بەر ئەم بیرکردنەوەیە دەکەون، واتە کورد کەی یاخی بووبێت ئەو کاتە مێژوو باسی کردووە، بۆیە زۆرجار کورد بە وەحشی و جنۆکەو پیاو کوژ ناو زەدکراوە، و کورد کەی هێمن و لەسەرخۆ بووە یاخود تەبابووە لەگەڵ گەلانی وەک عەرەب تورک فارس ئینگلیز...هتد. قەت مێژوو باسی نەکردووە، ئەوەندەی لەحزە یاخییەکان کوردیان زیندوو کردووە لە ناو مێژوودا ئەوەندە لەحزە ئاشتیەکانی باس نەکردووە لەناو مێژوودا.

کاتێک مێژوو کوردی بەرەو ئەوە بردووە(٦) کە کردوویەتە گیانێکی تر بەشێک لە

جەستەیەکی تر دواتر تاکە فاکتەرێک لە خەمی لێک هەڵوەشاندنەوەی ئەو جەستەیەدابووە، ئەدەب بووە.

ئەدەب ئەو سەربەخۆییەی بەخشیوەتە کورد کە کلتوورێکی جیاو زمانێکی جیاو دواجاریش تەبیعەتێکی جودای هەیە، کە لە هیچ لەگەلانی دنیا ناچێ، ئەگەر مێژوو کوردی لە زەمەنێکا ون کردبێت، ئەوا ئەدەب دۆزیویەتەوە، هەربۆیە (خانی) لەناو شعرەکانی خۆیدا ساڵی لەدایک بوونی خۆی باس دەکات، کە ئەمە بەتەنیا ساڵی لەدایک بوونی خۆی نییە، بەڵکو ساڵی ئاشکرا بوونی رەخنەو شعر و... دنیایەک تێزی ترە بەرامبەر بە ئێستا کاتێک مێژوو کورد فەرامۆش دەکات، و مێژوو نووسان هەمیشە قورس بووە، بەسەر زاریاندا کە ناوی کوردستان بهێن، زۆرجار ئەدیبانی کورد ئەم کارەیان کردووەو گەلێک لە بەرهەمەکانیان تەرخان کردووە بۆ کورد، کوردستان، کەم شاعیر هەیە خاوەنی شعری نەتەوەیی نەبێت، چونکە کورد خەونێک بووە لەواندا کە هەمیشە سەربڕاوە. ئەمەش لای نالی و حاجی و دڵدار و... هتد. رەنگ دەداتەوە، بەڵام (مەحوی) بە تەنیا نابێتە خولیای بەڵکو ئەو زۆر جار ناوەکانی بە هەڵگری رۆحی شتەکان نەزانیوە، ناوێک دەلیل نییە بۆ ناسینی هیوا لای ئەو شتە، بۆیە مەحوی زۆر ئاگایانە تەبیعەتی کورد وێنە دەکات و لە دوای (مەحوی)یەوە. نالی برەو بە زمان دەدات، ئەمە درێژ دەبێتەوە تا دەگاتە گۆران، بە ئاگا لەوەی سەدەی بیستەم لە سەرەتاو ناوەڕاستیدا، زۆربەی شاعیران و ئەدیبانی کورد هاو گوتار بوون لەگەڵ سیاسییەکاندا، و لەوکاتەدا بەجۆرێک سیاسی و شاعیر و رۆشنبیر تێکەڵ دەبن. کە ئەستەمە لەیەکتری جیابکەینەوە و شعر بە تەنیا نابێتە مەبەستی جوانی، بەڵگو پەیامی شعر زۆر جار دەبێتە هۆشیارکردنەوەی کورد:

لەخەو هەستن میللەتی کورد خەو زەرەرتانە

هەموو تاریخی عالەم شاهیدی فەزڵ و هونەرتانە

ئەدەب، زۆرجار ئەو رووداوانەی جوان کردۆتەوە، کە مێژوو ناشرینی کردوون کاتێک مێژوو باسی کورد دەکات، وەک درندەو جنۆکە...هتد، لەبەرامبەر ئەمەدا، لە ئەدەبدا هەمان ئەو جنۆکەیە دەبێتە عاشق. کە ئەمەش بۆخۆی هەڵگری چەندەها پرسیاری دیکەیە کە داستانە عاشقانەکان دەبنە بەشێک لە رابردووی کورد، لەکاتێکدا ئەمە بە تەنیا خۆشەویستی نێوان دوو مەخلوق نین، ئەوەندەی دەرخەری دنیایەک تەبیعەتی کوردە کە کورد ئەوەندەی عاشق بووە، ئەوەندە جەلاد نەبووە، کورد لە تاو مەرگی مەعشوقە خۆی ئەکوژێ نەک لەپێناوی کورسیدا ئەوی تر سەرببڕێ.

خۆشەویستی بۆتە بەشێکی زۆری میراتی باوو باپیرانی ئێمە. کە دواجار ئەدەب هەڵگری ئەم پەیامە بووە، چونکە مێژوو ئەوەندەی عاشقی خوێن و شەڕ و خەنجەرە، لەکوێ باسی گەلێک بکات، کە تەنیا عەشق دەزانێ، کە لەجێی ئەوەی بیر لەکورسی و دەسەڵات بکاتەوە هەمیشە خەیاڵی لای مەعشوقەو جێژوان بووە، ئەوەندەی ئەدەب باس لەحزە تەنیاکانی عاشقان دەکات، ئەوەندەش مێژوو باسی قەرەباڵغییەکانی سەرکردەیەک دەکات لەکاتی شەڕدا. مێژوو باسی کوشتنی جولەکە دەکات بەدەستی سەلاحەدین، بەڵام باسی خۆکوشتنی سیامەند ناکات بۆ خەج. ئەگەر مێژوو بەشوێن ناشرین کردنی کوردا گەڕابێ، ئەوا ئەدەب بەشوێن رووە راستەقینەکەی کوردا گەڕاوە.

ئەوەندەی کورد لەنێو ئەدەبدا رووە راستەقینەکەی نیشان دراوە، ئەوەندەش لەمێژوودا شاردراوەتەوە. بەم مانایە عەشق نەیهێشتووە کورد سیاسەت بکات، بەڵام رووە ناشیرینەکانی سیاسەتیش وای لەکورد کردووە بگەڕێتەوە بەر قاپی عەشق. واتە کورد لە عاشق بوونی خۆیەوە هەمیشە فکری خاڵی بووە لەدەست درێژکردنە سەر خەڵک و فێڵکردن لە ئەوی تر. هەربۆیە قەت نەیتوانیوە وەک گەلانی دنیا سیاسەت بکات، و کاتێکیش گەلانی دیکە سیاسەتی پارچە پارچە بوون و کوشتنیان

دەرهەق بە کورد کردووە، ئیدی بێ ئاکام گەڕاوەتەوە بۆ عەشق، عەشق ئەو ماڵە بووە، کە کورد خۆی تیا گوزەراندووەو دواتریش خۆی تیا خافڵ کردووە عەشق گەر پاکی دابێتە کورد و خافڵی سیاسەتی کردبێت، ئەوا سیاسەت برینداری کردووەو عەشقی لاکردۆتەوە بە لانە کۆنەکەی جارانی.

دواتر ئەدەب گەورەترین ماڵی بووە، کە گوێ لە نوزەی کەسە تۆراوەکانی بگرێ ئیدی (کورد) زۆربەی کات و زۆربەی سەرکردە کوردەکان گیانێکی شاعیریان تێدابووە، زۆربەی سیاسییەکانی کورد سەرکردەکانی شاعیر بوون، وەک شێخ مەحمود، رەفیق حیلمی، برایم ئەحمەد و....هتد. و گیانی شاعیری لەناو زۆربەی کوردا هەیە، و ئەم گیانە ئەوەندەی ئەدەب وەریدەگرێت، ئەوەندەش مێژوو قینی هەیە بەرامبەری، واتە مێژوو شوێنی شاعیر و عاشق و ئەدیب نییە، ئەوەندەی شوێنی جەنگاوەر و سەرکردەو سەرۆکە.

هەربۆیە جێگەی سەرسوڕمان نییە، کە ئەدەب زۆرێکی رابردووی کوردی نووسیوەتەوە، لەکاتێکدا مێژوو ئەمەی نەکردووە.

مێژوو دواجار مێژوونووسە(٧) بەرجەستەی دەکات، واتە ئەوە مێژوونووسە وادەکات کە مێژوو وەک رووداوێک ببێتە مێژوو، گەر زینەفۆن باسی ئەو رووداوانەی نەکردبا هەرگیز ئەو رووداوانە، نەدەبوونە بەرجەستەکەری واقیعێک کە مێژوو لەناو خۆیدا جێی دەکاتەوە، واتە مێژوو هەمیشە ئەو رووداوانەی تۆمار کردووە کە بۆتە جێی باسی خەڵکانی دنیا، یاخود مرۆڤێک پێوەی گیرۆدە بووە، دواتر بۆتە مقۆ مقۆو خەڵکیش کردوویانەتە بنێشتە خۆشەی بەر ددانیان، بەئاگا لەوەی زۆرجار مێژوو لە دەرەوەی نووسیندا خۆی بەرجەستە کردووە، واتە بە تەنیا نووسین نییە مێژوو دەخولقێنێ، بەڵکو زۆرجار زمانی قسەکردن مێژووی بەرجەستە کردووە، و نووسینیش پێشتر زمانی قسەکردنی خەڵک بووەو دواتر لەناو نووسیندا ئەو مێژووە بەرجەستە بووە.

لێرەوە کاتێک (کورد) نابێـە رووداو، هەمیشـە حازر بوونی کورد لەناو مێژوودا تەنیـا لـە رێگەی بەرووداو بوونی خـۆیەوە نەبووە، ئـەوەندەی وەک فـاکتـەرێکی یان رووداوێکی مـیللـەتێکی دیکە دەرکـەوتووە، واتـە ئەوە رووداوی مـیللـەتانی دیکە بووە وای کـردووە کـە کـورد پێـوەی گـیـرۆدەبێت و دواتریش ببێـتـە جێگەی پرس و رای خەڵکانـی دیکە، مێژوو بەدەر نییە لە رووداو، گەر رووداو حەقیقەتی شـتێ بێت، ئەوا مێـژووش حەقیقەتی رووداوێکە، کورد نەبۆتـە حەقیقەتی رووداوێک، و هیچ رووداوێک و هیچ کاتێک مـێژووش نەبۆتە حەقیقەتی کورد خۆی، و کورد هـەمیشـە هەوڵی ئەوەی داوە ببـێـتـە رووداو، بـەڵام رووداوەکـانی کـورد ناوەکی بوون و هـیچ تەنێک نەبوون، بەرجەستەی بکەن، واتە بەرجـەستـەبوونی رووداوەکانە لەناو جسـمێکا وادەکات کـە ببـێتـە مـێـژوو، بەڵام کـورد رووداوەکانی هـەمـیـشـە لـەدەرەوەی جسم بـووە هەربۆیە نەشچۆتە ناو مێژووەوە، لێرەوە زۆرجـار رووداوێک هەیە کە لە راستیدا رووی نەداوە، بەڵام خۆی بەرجـەستە دەکات لەناو جسـمێکا، و دەشبێتە مـێژوو، (گـەلگامێش) وەک رووداو رووی نەداوە، و ئەفسـانەیەکی کـۆنـی مـرۆڤـایەتییـە، بەڵام کـاتێک بەرجـەسـتـە بووە لە چوارچێوەی داسـتـانێکا دواتر دەبێتـە بەشـێک لـە مـێـژووی سـۆمـەرییـەکـان، مـومکین نییـە کـە گەلگامـێش، بچێتـە ناو تەن یاخـود جسـمی دیکەوە، چونکە پێشتر لەنـاو تەنێکا بەرجـەسـت بووە، بەڵام کـورد کـاتێک رووداوەکـانی لەنـاو جـسـمـێکا بەرجەسـتە نەبوون، هەربـۆیە زۆرێک لە راکان جارێک کورد دەکەنە بەربـەری، جارێک بە ئـاری و جـارێک بە هـندۆ ئـەوروپی و جـارێکی دیکە بە عــەرەب و...هتــد. و لە هیچیاندا ناگاتە بەردەم وێنەی راستەقینەی خۆی.

فـارسـەکـان دەبنە رووداو لەبـەردەم دنیـادا، و دەبنە رێگری خـەونەکـانی ئەورووپا لە زەمـەنێکا، عـەرەبەکـانیش لە زەمـەنێکی تردا، بـە ئـاراسـتـەیەک دەڕۆن کـە دژی خـەونەکـانی ئەورووپایە، بۆیە لای ئەورووپا بەرجـەسـتـە دەبن و دەبنـە واقع و دواتریش بێ ئاگا لـەخۆیان، بێ ئەوەی خۆیان خـۆیان بنووسنەوە دەچنە نـاو مـێژووەوە، بەڵام

کورد کاتێک نەبۆتە رێگری خەونی هیچ گەلێک ئیدی مێژووش نەبۆتە رێگری کورد کە بچێتە ناو ئەدەبەوە، کورد لەناو مێژوودا کاتێک بەرجەستە بووە، کە خەتەری ئەوەی هەبووە، رێگر بێت لە خەونی میللەتێکی دیکە، ئەنفال، وەک تراژیدیترین رووداوی گەلی کورد کە روو دەدات، رووداني ئەم رووداوە، جیا لەوەی بەرجەستە نابێت لە جسمێکا، دواتریش نەبۆتە تێکدانی خەونی هیچ گەلێک هەربۆیە مێژوو ئەوەندە نابینایە لە هەمبەر ئەم رووداوەدا، کە هەر مەپرسەی دەوێت، بەلام هەڵەبجە، جیا لەوەی بەرجەستە دەبێت لە جسمی ئەوەی دەبێتە بوختانێک بۆ ئێران، و هەروەها رووداوەکە کار لە خەونی ئەڵمانیاو گەلێک وڵاتانی تر دەکات، کە دروستکەری چەکی کیمیاوین، دەچێتە ناو مێژووەوە، بەجۆرێک ئەوەندەی پێنج هەزار شەهیدەکەی هەڵەبجە باس دەکرێت ئەوەندەی (١٨٢٠٠٠) ئەنفال باس ناکرێت لەناو مێژوودا.

کاتێک مێژوو بنەچەی دەبێتە رووداو(٨)، بەلام رووداوێک کە لە جسمێکدا بەرجەستە بووبێ و دواتریش لە چوارچێوەی گفتوگۆدا خۆی دیبێتەوە، لێرەشدا مێژوو نابێتە تۆمارکەری هەموو رووداوەکان، رەنگە رووداوێک ئەفسانەبێ، بەلام مێژوو دەیکاتە واقع، رووداوێکی تر واقعە، بەلام مێژوو باسی ناکات و ناشبێتە ئەفسانە، ئەدەب ئەو راوچییەیە کە زیاتر وێڵی ئەو رووداوانەیە کە باس ناکرێن و هیچ تەنێک بەرجەستەیان ناکات، و باشترین دەقی ئەدەبی ئەو دەقانەن کە باس لە رووداوێک دەکەن کە نەبیستراو و نەبینراوو نەوتراون. ئەدەب تاکەماڵی کورد بووە، رووداوەکانی کورد لە دەرەوەی تەن و باسی گەلانی دنیا روویداون، هەربۆیە ئەدەب بەجۆرێک کورد لەخۆی دەگرێ، کە زۆرجار ئەرکی خۆشی نییە و دەیکات، واتە ئەرکی کایەکی ترە، بەلام ئەدەب رای پەڕاندووە. کورد زۆرجار لە بێ ئاگاییدا لەدایک دەبێت و لە بێ ئاگاییشدا گەشە دەکات. بۆیە مێژوو زۆر کەم کوردی دیتووە.

ئەنفال کاتێک نابێتە رووداو لەناو لاپەڕەی ویژدانی مافی مرۆڤ و گەلانی دنیادا

ئیدی ئەدەب دەبێتە گەورەترین باوانێک کە ئەنفال وەک گەورەترین وەچەی خۆی دەلاوێنێتەوە، ئەوەندەی ئەنفال لە ئەدەبی کوردا رەنگ دەداتەوە، ئەوەندەش مێژووەکەی باسی رێکەوتننامەی (١٩٧٠) دەکات، ئەوەندەی ئەدەب بەخەمی ئەنفالەوەیە، ئەوەندەش مێژوو بەخەمی تۆمارکردنی رێکەوتنی (واشتنۆنە). پەیمانی کورد لەگەڵ ئەمریکادا، لەم دۆخەی ئێستادا گەورەترین ونکردنی کوردە لەناو مێژوودا، و گەورەترین حازر کردنیشیەتی لەناو ئەدەبدا کورد بەوە لەناو مێژوودا خۆی بەرجەستە دەکات کە خەونی خۆی لەیا نەچێت لەپێناو هێنانەدی خەونی میللەتانی تردا، هەرکاتێک کورد لەناو مێژوودا خەونی خۆی فەرامۆش کردبێ ئەوا ئەدەب، بەجۆرێک لەجۆرەکان هەوڵی بەیادهێنانەوەی داوە. خۆ کاتێک سەیری مێژووی کۆن و نوێی کورد دەکەیت پڕە لە راکردنی کورد بەشوێن خەونی گەلانی دیکەدا. کورد ئەوەندەی هەوڵی رازی کردنی دڵی میللەتانی دیکەی داوە ئەوەندە بەخەم ئاڵۆزییەکانی خۆیەوە نەبووە، هەر بۆیە، گەر کورد مێژووشی هەبێت خەتێکی زۆر کاڵە، بەڵام ئەدەب لەخەمی تۆخ کردنەوەی ئەم خەتەدابووە.

دەتوانم بڵێم ئەدەب بەشوێن ون بوونی کوردەوە بووە، لەکوێی مێژوودا کورد ون بووبێت، ئەدەب لەویادا بەشوێنیا گەڕاوە، لێرەوە بۆ ناسینی کورد بەتەنیا مێژووە شێواوەکەی نامان باتە سەر وێنە راستەقینەکان، بەڵکو بەبێ خوێندنەوەی ئەدەبەکەی قەت مومکین نییە بڵێین ئێمە کوردمان ناسیوە.

دەبێت لەپاڵ خوێندنەوەی مێژووی کوردا، ئەدەبەکەشی وەک بەشێکی جیاو جیهانێکی سەربەخۆ سەیر بکرێت و بخوێندرێتەوە، چونکە ئەوەی مێژوو زۆرجار لەبیری کردووە، ئەدەب ئەم کارەی کردووە، و هەرکاتێک مێژوو شتێکی شێواندبێ ئەوا ئەدەب هەوڵی راستکردنەوەی داوە هاوکات کورد زۆرجار لەمێژوودا کائینێکی بێ جوڵەو بێ هەست بووە، کورد هەمیشە خاڵی بووە لە جووڵە خاڵییە لە دەنگ و سەدای راستەقینەی خۆی، چونکە کورد بێ ئاگا لەخۆی لەناو مێژوودا حازرکراوە،

خۆ گەر جوڵەو دەنگیشی درابێت، هەمیشە بەرەو ئاقارێکی بردووە کە بردویەتەوە سەر هەمان بێ دەنگی و بێ رەنگی خۆی، بەڵام کورد خۆی ئەدەب بەرجەستە دەکات، واتە ئەدەبی کوردی شتێک نییە لە دەرەوەی خەیاڵ و خواستی خۆیدا فەراهەم هێنرابێت. بەڵکو هەمیشە بە ئاگایی خۆیەوە ئەدەبی بەرهەم هێناوە، گەر کورد لە مێژوودا نەبووبێتە واقع ئەوا ئەدەب لەنێو کوردا بۆتە واقع، کورد لەنێو ئەدەبدا دەجوڵێ و هاوار دەکات و دواجاریش عەشق دەکات، دەچێت بەگژ دەرگاکاندا، لە زۆرێک لە دەرگاکاندا بە نائومێدی دەگەڕێتەوە، لە زۆرێک لە دەرگاکاندا خەمێگینی خۆی دەردەبڕێ. نیگەرانە بەخوانەکانی مێژوو، رازی نییە بە پەنجەرەکانی خۆی لەنێو ماڵی گەلانی دیکەدا کە هەمیشە نەیان هێشتووە لە ساتەوەختی خۆیدا بکرێتەوە.

سەروەری دواجار دەبێتەوە دواهەمین (٩)کاری مێژوو، بەوەی هەمیشە لەگەڵ سەروەری و سەرکەوتنەکانی دنیادا تەبایە، هەمیشە لەپاڵ نەفی کردنی دان پیانانەکانی گەلاندا ئارگۆمینتە بۆ سەر وەریەک کەهی گەلانێکن لەناو واقعدا خۆیان بەرجەستە کردووە و سەروەری تاکە مەبەستی مێژوو نووسان بووە، یانی مێژوو شوێنی گواستنەوەی ئازادیی و جەربەزەیی و سەروەرییە، نەک شوێنی دانپیانان و گریان و پەشیمان بوونەوە، کورد کاتێک لەناو واقعێکدا بەرجەستە نەبووە، و زۆربەی کات خیانەتەکانی ناوەکی خۆی وای کردووە، ئیدی هەمیشە خاڵی بووە لە سەروەری خۆگەر هەشی بووبێ، ئەوا ئەدەب لە ئەستۆی خۆی گرتووە، چونکە مێژوو سەروەری رووداوێک نابینێ کە لەناو کۆی گەلێکدا روودەدات و پەنهانە.

ئەو ژوورە دەهلیزانەی مێژوو ناتوانێ پێی تێ بخات ژوورەکانی دانپیانان و گریان و پەشیمان بوونەوەیە، ئەدەب شارەزاتر و کارامەترە لەکەشف کردنی ئەم رووبەرە تاریکانە. کورد کاتێک هەڵگری پەیامی عێراقێکی یەکگرتووە، ئەم واقعە، واقعێکە کە لە دەرەوەی کورد خۆیەتی و لەناو ماڵێکا دادەنیشێ کە ماڵی ئەو نییە، هەربۆیە

هەمیشە رووبەڕووی مەرگ و سەربڕین دەکرێتەوە، لەلایەن گەلێکەوە کە کورد بەشێکی خەونەکەی بۆ جێ بەجێ دەکات، مێژوو هەمیشە داوای فێڵ لەگەلان دەکات و فێڵ و سیاسەت هەمیشە ئەو سحرە بوون کە مێژوویان وا لێکردووە سەیریان بکات و تۆماریان بکات، کورد هیچ کاتێک فێڵی لە مێژوو نەکردووە ئەوەش گۆڵ لە مێژوو نەکات، مێژوو گۆڵی لێ دەکات، ئەوەی مێژوو بە نەبەستێتەوە ئەوا مێژوو دەیشارێتەوە. کورد نەیتوانیوە مێژوو رابگرێ و ناچاری بکات بە زمانی ئەو قسان بکات، سەروەری و سەرفرازی گەورەترین خەونی گەلان بووە، ئەوەندەی گەلانی دنیا مێژوو یان دەوێت بۆ تۆمار کردنی سەروەرییەکانی خۆیان ئەوەندە بۆ نوشستیەکان نایانەوێ گەورەترین کارێک کە مێژووی زیندوو هێشتۆتەوە، ئەوەبوو کە زۆرجار مێژوو شەڕی لەگەڵ خۆی کردووە.

کورد کاتێک نابێتە واقع واتە وەک (١٠)رووداوێک هەمیشە لەدەرەوەی چاوی مێژووەوە روویداوە، ئیدی خاڵییە لەسەروەری خاڵیە لەئازایەتی، لەناو مێژوودا، بەڵام ئەدەب بەوەی شوێنی دانپیانانەکانی مرۆڤە، شوێنی خودناسی مرۆڤ خۆیەتی کاتێک مێژوو کورد ناناسێ، ئیدی کورد لەناو ئەدەبدا خۆی دەناسێنێ و شوناسی خۆی بەیان دەکات، و هەر کاتێک مێژوو کوردی ناسیبێ، زۆربەی ئەو لایەنەی کوردی ناسیوە، کە هێشتا ماویەتی بۆ حەقیقەتی کورد خۆی، لەناو (مەحوی)دا، زۆر باشتر دەتوانێت ئەسڵی کورد بناسێت وەک لە شەرەفخانی بەتلیسی، هەروەها (نالی) زیاتر دەربڕی شێوەی حەقیقی کوردە، وەک لە (کەمال مەزهەر) کورد کاتێک لەناو غەدر و خیانەتەکانی خۆیدا ژیاوە، گەڕاوە بە شوێنماڵێکدا تا تیا بگرێ و هەموو ئیعترافەکانی خۆی تیادا بکات کە ئەو ماڵەش ئەدەب بووە. وە گەشەکردنی شعر لای کورد هەمیشە لەوەوە بووە کە مێژوو نەبۆتە شوێنی ئیعتراف وە نەبۆتە شوێنی هەست کردن بەگوناهی مرۆکان خۆیان. و شوێنی پاکبوونەوەی دڵەپڕ لە خەوشەکان، ئەدەب گەورەترین پەنجەرەی کورد بووە تا لێوەی هاوار بکات، بەڵام

ئیدی ئەدەب نابێتە دۆستی مێژوو، بەوەی هەرچی بۆنارد نەیگەڕێنێتەوە، ئەوەی کە هی ئەدەبەو مێژوو زەوتی کردووە بیداتەوە. بەڵکو مێژوو کەرە لە ئاست هاوارەکانی ئەدەبدا، بەرامبەر بەوە ئەدەب کەڕنییە بەهاوارەکانی مێژوو، و کوێر نییە بە رووداوەکانی، بەڵام مێژوو کوێرە لە ئاست رووداوەکانی ئەدەب، رووداوەکانی کوردیش ئەوەندەی رووداوی فەنتازیاو ئەفسانەن ئەوەندە رووداوێ نەبوون مێژوو بیان بینێ، بۆیە ئەدەب دەقیق ترە لە بینینی کورد وەک لە مێژوو.

مێژوو لەگەڵ ئەدەبدا، تاکە دوو کاری(١١) تەواوکەری یەکترین، بەڵام هەریەکەیان بە مەبەستی بچووککردنەوەی ئەوی تریان کار دەکات، بەڵام هاوکێشە کە هەمیشە یەکسانە هەرکاتێک مێژوو لە چڵەپۆپەی خۆیدا سەمای کردبێ، ئەوا ئەدەبیش لە دوندەکانی خۆیدا گۆرانی چڕیوە، (یۆنان) کاتێک کۆیلەکان لەیاد دەکات و مێژوو هەمیشە چەکی دەستی پیاوە گەورەکانی بووە، مێژوو ئەوکاتەی یۆنان لە چڵە پۆپەی خۆیدا بووە، لە بەرامبەر ئەم بەهێزبوونەی مێژوودا ئەدەبیش لە ترۆپکی خۆیدا بووە، بەجۆرێک مێژوو و ئەدەبی یۆنان گەورەترین سەردەمی زێڕینی خۆیان ژیاون لەو وەختەیدا. مێژووی کورد، کاتێک کورد فەرامۆش دەکات ئەدەب بە ئەندازەی ئەوە دەهێنێتەوە سەر تەختەی ژیان.

دیارە لێرەدا سەدەی نۆزدەو بیست سەدەی پرسیارکردنە لە مێژوو، بەجۆرێک کە زۆربەی بیریارەکانی دنیا بە گومانەوە لەمێژوو دەڕوانن لەوانە ئۆگستین نێری دەڵێ "پێویستە مێژوو ژیاننامەی کۆمەڵانی خەڵک بێ نەک ژیاننامەی میری" دوا بەدوای ئەمەش هێگڵ لەوتەیەکدا دەڵێت "مێژووی جیهان گۆڕەپانی بەختەوەری نییە دەورانی بەختەوەری لەو مێژووەدا لاپەڕەی نەنووسراوەن چونکە لەو دەورانەدا ناکۆکی نەبووە" هەروەها مارکس بە گومانەوە سەیری مێژووی کرد کە لەسەر تاک رەهایی مێژوو بە تەنها بۆ گەلێک یاخود بۆ خودایەک ئیدی کاتێک سەدەی بیست دێت و لەگەڵ لەدایک بوونی (پۆست مۆدێرنە)دا، مێژوو وردە وردە تێک دەشکێ، بەوەی

بەتەنیا مـاڵێک نییـە بۆ کـەسێک و بۆ گـەلێک و بۆ مـیرێک، بەڵکو پۆست مـۆدێرنە بەیانی ئەوی کـرد "کـە مـێـژوو دەبێت داسـتـانـە وردەکـانیش تـۆمـار بکات ئەو داستانانەی کە بۆڕدراون و لە پەراوێزدان، مێژوو جیاوازبێتەوە بەوەی کە ئیدی باڵی دیکەی لێـبـێـتـەوەو مـێـژووی سـێکس مـێـژووی تاوان مـێـژووی....هتـد). فـۆکـۆ، کاریگەریکەی هەبوو لەسـەر تێکشکانی مێژوو، و کوشـتنی حیکایەتە مـەزنەکان و ئاوڕدانەوە بۆ حیکایەتە بچووکەکانی دنیا. کورد لێرەوە چەند دەرگای لێکرایەوە کە ئیدی بێتە ناو مێژووەوە، بەجۆرێک کە ئیدی چەندین هەوڵ دروست بوون کە کورد خۆی داویەتی، و مێژوونووسی کورد زیاتر بەرەو بیری نووسینەوەی کورد بوون، هەر لەدەرچوونی گـۆڤـار و رۆژنامـەکان وەک (کـوردسـتـان) (رۆژی کورد) (ژین)...هـتـد، سـەیر دەکـەی باس کـردنی کـورد پانتـاییـەکی گـەورە لە رۆژنامـەکـان دەگـرێتـەوە، دواتریش چـەندین رۆشنبـیـری کـورد دەگـەڵ ئەوەی سـیـاسـی یاخـود ئـەدیب بوون، خـۆیان بە مـێـژووی کـوردەوە خـەریک کـرد لەوانەش ئەمین زەکـی، حـسـێن حـوزنی مـوکریـانی، ساڵح قـەفـتـان، رەفیق حیلمی ئەحـمـەد خـواجەو سـەجادی و رۆژبەیانی، کەمال مـەزهـەر...هـتـد. کورد لەگەڵ لاوازبوونـی دەسەڵاتی مێژوودا ئیدی کورد نامۆ نەبووە بە مێژوو نامۆ نەبووە بە گەلانی دنیا، لێرەوە رووداني هەر کارەساتێ لەسەر ئەم هەسارەیە، یاخود لەدایک بوونی هەر فکرێک یاخـود تینرێکی نوێ، راستەوخۆ یا ناراسـتـەوخـۆ، پەیوەندی هەیە بە کـوردەوە، هەر بـۆیە ئەو فکرانەی کـار لـەسـەر رەسـەنایەتـی دەکـەن، گـەورەترین رێگرن لـەبەردەم کـوردا تا بگاتە ئەوەی کـە ئیـدی گـوێی بۆ بگـیـرێ، و رۆشنبـیـرانی کـورد دەبێت ئەوە بزانن کـە ئەوان بەرپـرسن و وابەستەن بە هەر گۆڕانێک کە لەو سەری دنیاوە روودەدات.

کاتێک کـورد لە سـەرەتای سـەدەیبیسـتـەوە، (١٢) دەچـێتـە ناو مـێـژووەوە، سـەیر دەکـەیت ئەدەب خـۆی لەو ئەرکـە دوور دەخـاتەوە، بە مـانایەک لـەگـەڵ پەرت بـوونی مـێـژوودا کـوردیش لەناو ئەدەبدا پەرت دەبێت، ئیـدی ئەدەب لە زۆر شـوێندا ئەو

وەزیفـەیەی کـە هـی مـێـژووە ولای ئـەم بووە، دەیداتەوە بە مـێـژوو، بە ئـاگـا لەوەی تا ناوەڕاسـتی سـەدەی بیسـتـەمـیش، گـوتاری ئـەدەبی ئاوێتـەیە بەگـوتاری سیـاسـی و ئەدەب بەتەنیا شـوێنی ئیحسـاس و جوانی نییـە بەڵکو شوێنی وتار و خوتبـەو، وەعزو هاندانیشـە، بەڵام (کورد) وردە وردە لە ئەدەب خـۆی پاشـەکشـە پێ دەکات و هـەنگاو بەرەو مـاڵـی دەگـرێتـەبەر و لەناو ئـەدەبدا ئیـدی چـەمکی (سـتـاتیکا) و ئـەدەب بۆ (ئەدەب).. لەدایک دەبێت، ئەگەرچی هێشتا دنیایەک دەقی ئەدەبی هەن کە خاڵی نین لەحـەمـاس و لە هـاوار کـردن، بەڵام شـەپۆلی دیکە دێتـە ئاراوە، شـەپـۆلی رۆمـانسـی و مـۆدێرنیـزم و... هتـد. بەڵام لێرەشـدا ئـەدەب، هـەر بە ئاگـایی خـۆیەوە زیندووە، بەوەی لە کـوێدا مـێـژوو کـورد وونـی دەکـات، ئـەدەب دەیدۆزێتـەوە، واتە ئـەدەب گــەورەترین چاودێرە بەسـەر مـێـژووی کـوردەوە، مـێـژوو لەکـوێدا باز دەد ات و شـوێنێک جێ دەهێڵێ، ئەوا ئەدەب بەو شوێنەدا دەچێتەوە، (ئەنفال) رەنگە زیندووترین نموونەبێت، کاتێک لەنێو مێژووی سیاسی کوردا کاڵ دەبێتەوە، ئەدەب ئەم خەتە تۆخ دەکاتەوە بە نموونەش لـە شـعـرەکـانـی شـێـرکـۆدا، وەک گـۆڕسـتـانـی چراکـان...و...هتـد، رەنگ دەداتەوە.

بەسوودەوەو گرتن لەم سەرچاوانە..

١-نەتەوەو حیکایەت- ساڵی٢٠٠٢- ڕێبوار سیوەیلی

٢-دنیایی شتە بچووکەکان ساڵی ١٩٩٩ ڕێبوار سیوەیلی

٣-زانستی مێژوو- د.کەمال مەزهەر

٤-چەند دەستنووسێکی بەڕێز "م.عیرفان مستەفا" تایبەت بە فەلسەفە.

٥-پۆست مۆدێرنیزم- گۆڤاری رەهەندە، ژمارە (١) ساڵی ١٩٩٦- فاروق رەفیق

٦-ئەدەب و فەلسەفە- ساڵی ٢٠٠٤ -کەریم دەشتی